

Zdravlje u Ličko-senjskoj županiji

Velebit

Ana Lemić

Ključne riječi: Velebit, Planinarenje, Zdravlje**BIOLOŠKA I KRAJOBRAZNA RAZNOLIKOST VELEBITA**

Velebit je planina kojom se Hrvati ponose, i kako reče dr. Željko Poljak, Velebit je nama Hrvatima ono što je Olimp Grcima ili Triglav Slovencima. Ličkom i podgorskom čovjeku bio je i više od toga. Bio mu je i hranitelj i branitelj. Hranio je njega i njegovu stoku, štutio od dušmanina. Nekad, u prošlosti davao mu je ono najnužnije za život; Ličanima drvo za ogrjev, građu za kuću: brvno, gredu, kućni prag, za kolijevku u kojoj se odnjahao, za postelju, pa čak i za škrinju u kojoj je odlazio s ovoga svijeta i križ na vječnom mu počivalištu. Slično je bilo i s Podgorcima, samo je njihova građa tvrđa, kamena i život zato teži.

Ljepotu Velebita, njegov značaj ne samo za hrvatsku, nego i za europsku pa i svjetsku floru, njegovu biološku i krajobraznu raznolikost prepoznala je i svjetska organizacija Ujedinjenih naroda uvrstivši ga rezolucijom UNESCO-a 1978. godine u međunarodni program Čovjek i biosfera (M&B). Da bi bolje shvatili njegov značaj u hrvatskim i europskim okvirima dočarati će sljedećih nekoliko redaka.

Naime, u vrijeme globalnog zatopljenja, u vrijeme kada priroda uzvraća udarac zbog kršenja njezinih zakona, u vrijeme kada pitka voda, čisti zrak i bistro nebo na kojemu se još uvijek vide zvijezde postaje rijetkost u Europi, Hrvatska se još uvijek može time podičiti. Njezin položaj, razvedenost reljefa i klimatske karakteristike stvorili su u Hrvatskoj veliku raznolikost ekoloških sustava i staništa, koja se odlikuju visokim stupnjem očuvanosti i neznatnog utjecaja čovjeka na njihov izgled, što nije slučaj u većini europskih zemalja. Geološka prošlost Hrvatske, osobito vezana uz posljednja ledena doba, reljef, fenomen krša i izolirana područja pridonijeli su visokom stupnju endemizma. Broj endema vaskularne flore tri puta je veći od svjetskog prosjeka i sa svojih 9,8% endemičnih vrsta Hrvatska predstavlja središte endemizma ovoga dijela Europe. Najvažnija endemska čvorišta za hrvatsku floru su planine Biokovo i Velebit, zahvaljujući činjenici da ih tijekom tercijara nije zahvatila oledba.

Velebit je posebno poznat po svojoj biološkoj i krajobraznoj raznolikosti. To mu omogućava njegova velika duljina od preko 150 km, prosječna širina oko 13,9 km i prosječna visina približno 1350 metara, ispriječivši se između mora i kopna, tj. na granici dvaju klimatskih područja. Sve mu to omogućava da u sebi krije guste bjelogorične i crnogorične šume, čak neke i prašumskog tipa, pitome doce, planinske rudine, kamenjarske travnjake, bezbrojne dulibe, strmoglave jame, pećine i polupećine, divljeromantične drage urezane duboko u njegovo kameno truplo, zastrašujući krš čiji oblici zapanje i najbujniju maštu, sipare i točila, a ono malo stalnih i povremenih vodotoka oko Oštarija i Štirovače stvorilo je i najrjeđa i najugroženija staništa u svijetu uopće – cretove.

Sve te ljepote Velebita vrijedne su pažnje, divljenja i zaštite; njegov biljni i životinjski svijet, njegov reljef i njegov, u svijetu poznati krš.

Ali, posebno je vrijedno spomena ono što je gotovo s Velebita nestalo, ugasilo se – život na njemu, na tom ljutom kršu, o naseljima stvaranim stoljećima i raseljenim u gotovo nekoliko godina.

Velebit, kao golema i neraščlanjena planina, je izgrađen od naslaga mlađeg paleozoika, mezozoika, mlađeg paleogena i kvartara. Ujedno je i jedina naša primorska planina koja razdvaja dva geografski sasvim različita predjela: mediteranski i kontinentalno-planinski. Zbog toga su mu i padine potpuno različite. Kontinentalna strana mu je strma i pošumljena tako da na njoj uglavnom nije bilo ni stalnih ni sezonskih naselja, dok je primorska padina bila prostor stalne i periodične naseljenosti. Stoga, kada govorimo o velebitskim naseljima podrazumijevamo upravo tu njegovu primorsku padinu, čiji je petrografski sastav dosta jednoličan. U podnožju pa do 500 metara nad morem, koji je izgrađen od breča i vapnenaca gornje krede pruža se uska rubna zaravan po kojoj su bila poredana stalna naselja. Iznad nje slijede strmi odsjeci izgrađeni od breča donje krede. Oni čine slikovite, često bizarne oblike kukova, a zaobljena bila su od jurskih naslaga. Iznad njih, čitavom duljinom Velebita nižu se krške udoline koje narod zove dulibe i doci i kojima su dna prekrivena humusnim naplavinama. U većini njih su bila sezonska naselja i stočarski stanovi.

I u klimatskom pogledu značajno se razlikuju kopnena i primorska strana Velebita. Osim debelog snježnog pokrivača s unutrašnje strane, kojeg nema na primorskoj strani, najizrazitiji odraz klimatskih suprotnosti velebitskih strana je što se kopnene padina odlikuje svježom klimom s više vlage, dok je primorska strana uglavnom suha. Dominantan klimatski faktor na primorskoj strani je bura. Pod njezinim snažnim udarima pojačava se gubitak vlage. Tomu još pogoduje povoljna ekspozicija primorske padine što povećava insolaciju, naročito poslije podne. U najvišim dijelovima sušnost umanjuje oblačna barijera na visini od 900 - 800 metara, poznata pod nazivom „burna kapa“.

NASELJAVANJE VELEBITA

Upravo ovakve morfološke osobine omogućile su čovjeku da naseli baš ovu stranu Velebita, iako promatraču s neke udaljenosti izgleda nepristupačno, čak zastrašujuće. Iako je Velebit naseljavan još od prapovijesnih vremena, čak i davno prije nego što se može saznati iz povijesnih izvora, u velebitskim pećinama sklanjao se pračovjek, o čemu svjedoče nalazi u Gornjoj Cerovačkoj pećini gdje su pronađene kosti, oruđe i ostatci ognjišta tadašnjeg lovca na pećinskog medvjeda. Naseljavanje je nastavljeno dolaskom Indoeuroljana, pa tromilenijskim boravkom Ilira, koje su kasnije pokorili Rimljani. Propašću Rimskog carstva novi gospodari na tom prostoru su Huni i Avari koji su pljačkali sve pred sobom, tako da se starosjedilačko stanovništvo sklanjalo na otoke.

Dolazak Hrvata čini prekretnicu u životu oko Velebita. Stari Hrvati osnovali su svoja tzv. pastirsko-zemljoradnička naselja u kojima su živjeli zajedno s grupicama tada slaveniziranih Morlaka, do kraja XV. stoljeća, do vremena kada im je zaprijetila turska opasnost. Njihovim iseljenjem nestali su mnogi stari narodni običaji, jedna pastirsko-zemljoradnička „drevna“ kultura i sva tradicija.

Početak 16. stoljeća Turci su se približili ovim područjima. Osvojivši Liku i Krbavu osnovali su Lički sandžak što je imalo velike posljedice i za podvelebitsko primorje. Da bi se mogla bolje organizirati obrana od Turaka uspostavljena je 1579. godine Vojna krajina ili granica. Sjeverni i srednji dio velebitskog primorja i podgorja potpao je pod otočku, a južni dio pod ličku pukovnicu. Zbog strateških razloga krajiške su vlasti naseljavale te puste krajeve. Tijekom 17. stoljeća ovamo se doseljavaju bunjevačka plemena iz sjeverne Dalmacije. Drugi val doseljavanja zbio se iz Senja, Vinodola i otoka Krka, Cresa i Lošinja. Posebnu skupinu stanovništva činili su stanovnici koji su po potrebi službe dolazili u ove krajeve. To su najčešće bili oficiri, podoficiri, financijski službenici, manipulanti u vojnim skladištima, učitelji, župnici, kapelani, trgovci i drugi.

Bunjevačka naselja stalnog karaktera nastala su sve od morskog uvala pa otprilike do visine oko 500 metara, do razine tzv. poda. Na višim visinama do otprilike 1000 metara nad morem bila su uglavnom sezonska naselja i stočarski stanovi, iako je bilo i stalnih naselja i do tih visina, ali znatno manje. Kuće su građene od klesanog kamena i u pravilu poredane na rubu polja. Bile su uklopljene u krajolik toliko skladno, da se čini, kada bi zatvorili oči i pokušali zamisliti taj komadić Velebita bez njih ne bi bilo isto. Upravo bi nedostajale te kuće, djelo čovjeka koji je tu živio s Velebitom, uzimajući od njega toliko i na takav način da ga nije osiromašio. Naprotiv, Velebit je s njima bio bogatiji, imao je dušu. U početku su kuće najčešće bile pokrivenne šimlom, koju je kasnije zamijenila kupa kanalice i crijep, a u novije vrijeme i lim ili salonitne ploče. Svojom umješnošću, strpljivošću i mukotrpnim radom, bez i najosnovnije infrastrukture, izoliran, opstao je na tom ljutom kršu nekoliko stoljeća. Ta razbacana sela diljem primorske strane Velebita njegov su najveći ukras. Iako svako selo ima neku svoju posebnost, uočava se nešto zajedničko, isti princip, pravilo oko odabira mjesta za gradnju kuće, položaj, stil. To je uglavnom zato, što je čovjek slijedio zakone prirode, osluškivao prirodu, uvažavao ju i poštovao. Znao je, da bi opstao na Velebitu da mu se mora pokoravati, jer mu je Velebit češće bio gospodarom nego slugom.

Vodom su se snabdijevali iz šterni koje su gradili u blizini kuća, a krajem 19. i početkom 20. stoljeća u mnogim selima izgrađene su i tzv. državne šterne. Voda se koristila i iz nakopnica ili čatrnja, lokava i tpljenjem snijega iz jama snježnica. Stoga je u higijenskom smislu često bila sumnjive kvalitete. Živjelo se od stočarstva, poljoprivrede, trgovine. Najčešće je to bila razmjena dobara sa susjednim otocima.

UTJECAJ NAČINA ŽIVOTA NA ZDRAVLJE VELEBITSKIH GORŠTAKA

Način života, izoliranost u velebitskim vrletima, daleko od većih centara, prehrana, higijenski uvjeti i drugi čimbenici utjecali su na zdravlje velebitskog čovjeka, životnu dob, natalitet i mortalitet. Kao jedan od dobrih pokazatelja o gore navedenom mogu poslužiti Sosijalno-medicinska zapažanja koja su na prijedlog akademika Branimira Gušića vršena u Crnom Dabru, Ravnom Dabru, Došen Dabru, Došen Plani i Bačić Dulibi, kao tipičnim velebitskim selima do kojih nije bilo ceste, električne energije ni drugih pogodnosti suvremene civilizacije. Pored ovih pet sela uzete su u razmatranje još dvije grupe sela da posluže za usporedbu. U prvu kontrolnu grupu uzete su Baške Oštarije i Stupačinovo, koji se nalaze uz cestu Gospić-Karlobag, a u drugu Kućišta Cesarička, Ledenik, Šušanj i Konjsko, koja su smještena na nižoj nadmorskoj visini primorske padine Velebita. Ekipu, koja je 1953. godine vršila ova istraživanja činilo je 8 liječnika, 4 medicinske sestre, 3 zdravstvena tehničara, 1 sanitarni inženjer i 15 studenata medicine. Kako su raspolagali i s podacima o broju stanovnika svih nabrojanih sela iz 1900. godine: odnos broja muškaraca prema broju ženske populacije, podatke o natalitetu i mortalitetu mogli su ih usporediti s podacima iz 1953. godine iz čega su nastali zanimljivi zaključci.

U nabrojanim velebitskim selima, u kojima su vršena istraživanja 1900. godine, bilo je 1352 stanovnika, a 1953. godine u tim selima bilo je ukupno 880 stanovnika. Zanimljiv je podatak o broju stanovnika promatranih po dobnoj i spolnoj strukturi. Tako je 1900. godine na 100 muškaraca otpadale 94 žene, a 1953. godine na 100 muškaraca dolazi 112 žena. Uzrok tomu je višestruk: veća smrtnost muškaraca u muževnoj dobi i starosti, kao i ratna stradanja. Analiza starenja stanovništva velebitskih sela vršena je po petogodišnjim dobnim skupinama. U 1900. godini najveći broj stanovnika je u životnoj dobi od 0-4 godine (16,3%), pa slijedi životna dob od 5-9 godina (14,2%) i tako za svakih 5 godina po sljedećim dobnim skupinama od 5 godina postepeno se smanjuje sve do životne dobi od 80 i više godina na koju je otpalo 0,7% stanovništva, što se smatra da je populacija velebitskih seljaka-stočara 1900. godine bila po dobnoj strukturi mnogo mlađa od mnogih ekonomski razvijenijih zemalja. Isto takvo razmatranje iz 1953. godine znatno se razlikuje, jer za životnu dob od 0-4 godine (9,6%) i 5-9 godina (11,0%) podatak je manji što znači da se rađalo manje djece. Najveći postotak stanovništva po životnoj dobi u 1953. godini otpada na razdoblje od 10-14 godina (15,6%) i na dob od 20-25 godina (10,1%), pa slijedi životna dob od 40-44 godine (7,5%), i dalje se postepeno broj stanovništva po dobnim skupinama od 5 godina postepeno smanjuje sve do 80 i više godina, ali je znatno viši od onoga iz 1900. godine, što znači da je bilo više starog stanovništva, što pokazuje podatak da je broj stanovnika od 75-79 godina iznosio 3,2%, a od 80 i više godina broj stanovnika iznosio je 1,8%. Što se tiče bolesti i uzroka smrti, potkraj 19. stoljeća prevladavale su grupe oboljenja: akutne zarazne bolesti na koje otpada 46,5% svih uzroka smrti, zatim oboljenja dojenčadi (19,4%) pa tuberkuloza (17,6%). U razdoblju od 1953. do 1957. godine glavni uzroci smrti bili su oboljenja dojenčadi (35,9%) i starost (33,3%), što znači da su

akutne zarazne bolesti i tuberkuloza nestali.

POČECI PLANINARSTVA NA VELEBITU

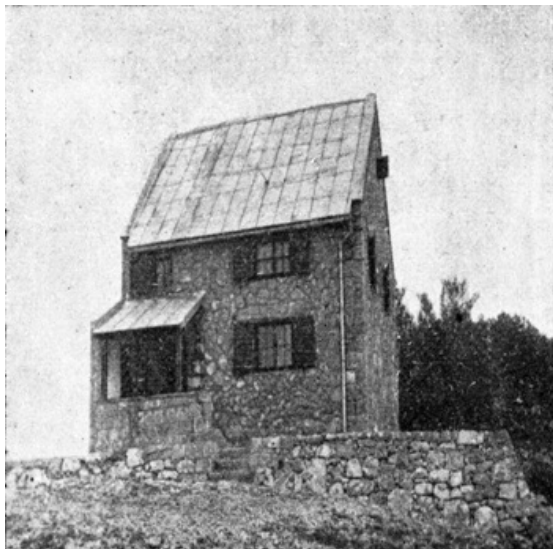
Potkraj 19. stoljeća Velebit je nakon osnivanja Hrvatskog planinarskog društva u Zagrebu 1874. godine postao zanimljiv i kao planinarska destinacija, a naročito od 1898. godine kada je u Gospiću osnovana podružnica HPD-a, prva u Hrvatskoj. Ali Velebit su otkrivali mnogi domaći i strani prirodoslovci i ostali znanstvenici istražujući njegovu bogatu i neistraženu floru i faunu. Tako je do danas na Velebitu zabilježeno preko 2500 biljnih vrsta, od kojih su mnoge endemične, rijetke, ugrožene ili pak strogo zaštićene. Među njima je naš najpoznatiji biljni endem velebitska degenija (*Degenia velebitica*), čiji lik je na kovanici od 50 lipa i na zastavi Ličko-senjske županije. Među brojnim leptirima koji krase Velebit, a leptiri su indikator zdravog okoliša, posebno se ističe endemski, rijedak, ugrožen i strogo zaštićeni velebitski apolon (*Parnassius apollo liburnicus*).

PLANINARENJE I ZDRAVLJE

Kako je planinarstvo vrlo širok pojam jer nije ograničen ni pravilima ni ideologijama, ipak ima svoja pravila. Nije sport jer nema natjecateljskog dijela, a nije ni puka rekreacija. U planinarstvu će naći zadovoljstvo običan izletnik, penjač, znanstvenik, istraživač, čovjek željan odmora, rekreacije, prirodnih ljepota, širokih vidika, mirisa cvijeća i šume i novih doživljaja. U planinarstvu je tjelesno naprezanje samo sredstvo, a cilj mu je i sadržaj u duševnom području, pri čemu se nadopunjuju tjelesno i duševno doživljavanje. Planinareći, čovjek proširuje znanje, fizičku sposobnost, snalažljivost, prilagodljivost i sposobnost za život u kolektivu. Isto tako bolje upoznaje domovinu i svoje sunarodnjake što stvara podlogu pravoga rođoljublja. Za lakši boravak u planini izgrađivani su mnogi planinarski domovi. To je prepoznala i Škola narodnog zdravlja Andrija Štampar iz Zagreba koja je kao i Higijenski zavod podignuta iz Rockefellerove fundacije po zamisli dr. Andrije Štampara, „oca Svjetske zdravstvene organizacije“ i profesora Medicinskog fakulteta u Zagrebu. Škola, koja nosi Štamparovo ime unijela je mnogo novih shvaćanja o higijeni i zaštiti zdravlja. Jedna od naprednih ideja stručnjaka Škole narodnog zdravlja je i korisno djelovanje planinarenja na zdravlje. Stoga su dr. Živko Prebeg (1901.-1965.), osnivač i šef odjela za zdravstvenu zaštitu školske djece, i dr. Josip Rasuhin (1892.-1975.), zamjenik direktora i kasnije sveučilišni profesor u Zagrebu, popularizirali među školskom djecom korisno djelovanje planinarenja na zdravlje. Započeli su akciju izgradnje mreže đачkih planinarskih domova od Medvednice preko Gorskog kotara i Velebita do Mosora i Biokova. Domovi su trebali biti na međusobnoj udaljenosti „jedan sat hoda“ koji bi mladima otkrivali ljepote domovine i blagotvoran učinak na zdravlje provođenjem u prirodi i planinama.

Ukupno su uspjeli sagraditi četiri doma:

1. na Sljemenu, čija zgrada postoji i danas u njoj je odmaralište Crvenog križa
2. na Oštrcu, čija je zgrada 1948. dodijeljena PD „Željezničar“
3. na Ograđenici (1395 m.), na srednjem Velebitu, koji je propao u vrijeme Drugog svjetskog rata i danas su od njega ostali samo temelji,
4. na Bačić kosi, između vrhova Visibabe i Čopinog vrha na srednjem Velebitu, koji je također bio znatno oštećen pa su ga 1954. godine obnovili PSH iz Zagreba i PD „Visočica“ iz Gospića. Nakon desetak godina bura je odnijela krov i danas su ostale samo zidine i cisterna za vodu unutar zgrade.

ZAKLJUČAK

Danas je Velebit gotovo sav raseljen. Naglije raseljavanje nastalo je nakon Drugoga svjetskog rata. Nerazumijevanja bivših država da donekle olakša život tih vrijednih ljudi koji su strpljivo i mukotrpno radeći opstali na Velebitu nekoliko stoljeća. Da bi olakšali život svojoj djeci i omogućili školovanje pomalo su odlazili počevši od najbližih mjesta uz more pa sve do prekomorskih zemalja. I, kako je rekao don Baričević: Nisu podgorci otišli s Velebita što nisu mogli tamo živjeti, jer oni su jedini tamo mogli živjeti.

Na kraju se nameće zaključak da je Velebit naša najljepša, najzanimljivija, biološki najraznolikija i najopjevanija planina, koja zauzima posebno mjesto u životu i svijesti našega naroda pa je i od posebne nacionalne vrijednosti. Na nama je da ga očuvamo da tako i ostane.